

**ПРЫКАЗКІ І ПРЫМАЎКІ ЯК НОСЬБІТЫ АЦЭНАЧНАЙ ФУНКЦЫІ Ў
МАСТАЦКІМ КАНТЭКСЦЕ ПІСЬМЕННІКАЎ БРЭСТЧЫНЫ
В. ГАРДЗЕЯ І У. ДАМАШЭВІЧА**

*Грыгаран Глеб Сяргеевіч, Рэспубліка Беларусь
Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт,
Рэспубліка Беларусь, г.Мінск
Навуковы кіраўнік – ст.выкладчык Носік А.А.*

Анатацыя. У артыкуле апісваюцца некаторыя спосабы ўжывання прыказак і прымавак у якасці сродкаў ацэначнасці ў літаратурным кантэксце. Разглядаюцца прыёмы ўключэння дадзеных форм выказвання ў мастацкую плынь на прыкладзе твораў пісьменнікаў Брэстчыны Віктара Гардзея і Уладзіміра Дамашэвіча.

Ключавыя словы: прыказкі, прымаўкі, Брэстчына, беларуская літаратура.

Прыказкі, што вылучаюцца сэнсавай і інтанацыйнай закончанасцю, з’яўляюцца эфектыўным сродкам лаканізацыі аўтарскага маўлення, яркім і непаўторным элементам мастацкай вобразнасці, экспрэсіўнага вылучэння думкі. Як слухна заўважыў І. Я. Лепешаў, “можна сцвярджаць, што амаль усе прыказкі арыгінальныя сваёй ідэяй, зместам, абазначаюць важную, актуальную думку, вылучаюцца сэнсавай ёмістасцю пры лексічнай лаканічнасці” [4, с. 104].

Прыказкі, выконваючы ацэначную функцыю, часцей за ўсё выражаюць адмоўную характарыстыку і выяўляюць суб’ектыўнае стаўленне да чалавека ці нежывога прадмета або сітуацыі. Так, прыказка *Колас ад коласу не пачуе голасу* ў аповесці В. Гардзея “Дом з блакітнымі аканіцамі” характарызуе неўраджай. Па прычыне таго, што была вайна, людзі зямлю не абраблялі, нічога не садзілі, таму поле і абяднела: – *Каму яго ўрабляць? Усе мужчыны – хто ў атрадзе, хто на хронце, – згадзілася з ім мама. – Вось і не радзіла зямля. – Колас ад коласу не пачуе голасу, – гэта ў гаворку ўмяшаўся Сцяпан Баразна* [1, с. 43]. Выслоўе *Чакай Пятра – з’ясі сыру дапамагае* ацаніць сітуацыю, падкрэсліваючы адсутнасць надзей, што збудзецца тое, пра што ідзе размова ў кантэксце [3, с. 158].

Прыказкі могуць ужывацца і як адмоўныя выказванні, рэакцыі. Напрыклад, прыказка *Не вучы вучонага – з’ясі ката пачонага* выражае нежаданне слухаць чыю-небудзь парад: – *Супонь тужэй зацягні, бо конь шыю намуляе, – раіць збоку Алёшка. – Не вучы вучонага – з’ясі ката пачонага, – злуецца Стась* [1, с. 315].

Прыказкі валодаюць і адабральнай ацэнкай. Вынікі сваёй працы дапамагае ацаніць прыказка *Не зважай на ўраджай, а жыта сей*, паясняючы, што галоўнае не вынік, а сама праца [3, с. 23]. Прыказка *Хочаш жыць – умей вярцецца* вучыць настойліва дабівацца сваіх жыццёвых задач, імкненняў. Яна

ўжыта ў такім кантэксте: – *Я – начальнік, і то перад Мішкам кацалапым троха не на каленях стаяў. – Сеў у кабiну і шчыра нараіў: Хочаш жыць – умей вярцецца* [2, с. 176]. Трапны выраз *Чорт сем лапцёй стаптаў, покуль пару дабраў* падкрэслівае аднолькавыя iнтэрэсы, погляды, характары персанажаў: *Я шчэ не ведаю, як ты глядзіш на свет, але мне здаецца, што ты таксама не выбіраеш крывых, абыходных сцэжак. Значыць, чорт сем лапцёй стаптаў, покуль пару дабраў...* Але будзем мы з табою заўсёды бедныя. Ці згодзен ты на такую долю? [3, с. 137]. З кантэксту відаць, што прыказка становіцца ацэннае літаратурнага героя.

З’яўляючыся яркім вобразным сродкам, прыказка перадае эмацыянальны стан чалавека, выражае розныя пачуцці. Прыказка *Прыйдзе каза да воза* выражае пагрозу, абурэнне [2, с. 203]. Выслоўе *Я ёй – пра Фаму, яна мне – пра Ярому* выяўляе незадавальнасць ад непаразумення паміж суразмоўцамі [2, с. 275].

Яркай ацэнкай валодаюць прыказкі, якія выражаюць пачуцці і волевыяўленні персанажа. Так, прымаўка *Нешта ў лесе здохла* выкарыстоўваецца ў маўленні пры здзіўленні ад якой-небудзь нечаканай падзеі: *Парторг Пятроўскі спыніў на калідоры Драгуна, навітаўся за руку. “Нешта ў лесе здохла, што ён мяне ўгледзеў”, – падумаў Драгун* [3, с. 204]. З’яўляючыся яркім сродкам характарыстыкі маўлення персанажаў, прыказкі таксама выяўляюць волю, жаданне персанажаў: – *Я не выганяю. Толькі няёмка ад людзей, што ты дома сядзіш. – Паспею з козамі на торг, – кажа Лазіна і хаваецца ў святліцы, моцна бразнуўшы дзвярыма* [1, с. 94]. (4 прыказкі)

Прыказкі даюць яркую ацэнку персонажам у мастацкіх творах за кошт вобразнасці, што ляжыць у іх аснове. Праз прыказку *Варона з кала, сем – на кол* ацэньваецца канкрэтная жыццёвая сітуацыя, у якой раскрываецца сэнс ‘заўсёды знойдуцца ахвотнікі заняць свабоднае, толькі што вызваленае месца на службе, рабоце і інш.’ [5, с. 79]. Так адбылося і з Адамам Адамавічам з апавесці В. Гардзея: *Адама Адамавіча па даносу жонкі Аксаны ўсё-такі адправілі на прафсаюзную работу ў Баранавічы, і дзён колькі легкавушка з рыжым тэнтам была без гаспадара. Але святое месца пустым не бывае: варона з кала, сем – на кол* [2, с. 252]. Як было заўважана, у прыведзеных сказах пісьменнік ужывае дзве сінанімічныя прыказкі *Святое месца пустым не бывае* і *Варона з кала, сем – на кол* для надання кантэксту большай выразнасці. Ужываючы прыказку *Як мукі скрыня, дык і свіння гаспадыня*, пісьменнік падкрэслівае, што кожны можа добра згатаваць ежу, калі ёсць з чаго [3, с. 193].

З розных бакоў прыказкі могуць характарызаваць герояў у мастацкім творы. Напрыклад, прыказка *Муж і жана – адна сатана* [1, с. 470] мае значэнне ‘муж і жонка аднолькавыя ў сваіх жаданнях, імкненнях’ [5, с. 239]. Аўтар падкрэслівае, што яны дзейнічаюць заадно. Яркай ацэнкай валодае выслоўе *Ганчар гаршкі лепіць, а сам у чарапах варыць*, што характарызуе чалавека, які робіць што-небудзь для іншых, але не мае магчымасці зрабіць

гэта для сябе [3, с 213]. Праз прыказку *Покуль з багатага пух, дык з беднага дух даецца ацэнка чалавека, беднага, беспрацоўнага, якому дарэмна, безнадзейна судзіцца, спрачацца з багатым, уладным* [3, с 193].

Прыказкі надаюць кантэксту стылістычную афарбоўку размоўнасці. Такімі выслоўямі выказваюцца розныя адносіны да каго-, чаго-небудзь: *Любоў... Ды ну яе ў баразёнку... Няма яе абсалютна. Пабольш нахабства! Гэтая штучка мацней за ўсё. А чым далей у лес, тым болей дроў...* [3, с. 126]. Значэнне прыведзенай прыказкі *‘чым далей разгортваюцца падзеі, тым больш узнікае цяжкасцей, нечаканасцей, перашкод’* [5, с. 435]. Асобныя ацэначныя прыказкі выступаюць у якасці выказвання, запрашэння. Напрыклад, *У нагах праўды няма* – ‘кажуць пры запрашэнні сесці’ [5, с. 384] [1, с. 122]. Прыказка *Фінита ля камедыя* падкрэслівае закончанасць якойсьці справы – ‘кажуць, часта іранічна, пра завяршэнне чаго-небудзь’ [5, с. 395] [3, с. 330]. Прыведзеныя прыказкі дапамагаюць ацаніць маўленне персанажаў.

Многія прыказкі у творах пісьменнікаў выступаюць у ролі заключнай ацэнкі ці высновы, якая ўжо не патрабуе тлумачэння і не аспрэчваецца. Так, прыказка *Дыму без агню не бывае ў творы У. Дамашэвіча “Камень з гары”* падагульняе: гераіня паверыла, што ў распаўсюджаных плётках ёсць доля праўды [3, с. 308].

У цеснай сувязі з ацэначнасцю знаходзіцца навучальнасць прыказак. Так, прыказка *Дай сэрцу волю – завядзе ў няволю* вучыць, што калі не стрымліваць свае пачуцці, то гэта кончыцца кепска [3, с. 204].

Такім чынам, прыказкі ў мастацкіх творах дапамагаюць стварыць вобраз герояў, ацаніць іх паводзіны, учынкi, душэўныя перажыванні. Яны гранічна і дакладна перадаюць меркаванне, ацэнку герояў ці з’явы.

Літаратура:

1. Гардзей, В. К. З мінулага не вяртаюцца... : Аповесці, апавяданні / В. К. Гардзей. – Мінск : Маст. літ., 2013. – 511 с.
2. Гардзей, В. К. Уратуй ад нячыстага : Аповесці, апавяданні / В. К. Гардзей. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 367 с.
3. Дамашэвіч, У. М. Камень з гары : Раман / У. М. Дамашэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 334 с.
4. Лепешаў, І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства : дапам. / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 219 с.
5. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск. : Бел. навука, 2002. – 511 с.